

Kántor Lajos

A szégyen éveiből

A szégyen éveit-évtizedeit követő, a rövid ideig tartó remény éledésének, napjainak-heteinek kolozsvári történetét, az 1989. december 21-től számított időszakot kutatva, a Kolozsvári Magyar Demokrata Tanács karácsonyi megalakulásának és a kora tavaszi folytatásnak a dokumentumait keresve saját (már-már mindent elöntő) papírhalmaim közt meglepő fölfedezést tettem. Felszínre került egy dosszié, amelyen egy rég halott szerkesztőségi kolléganóm írásával ez olvasható: Kós-anyagok és egyéb tartalékok. Valóban megtalálom benne két, valamelyik évfordulóra a *Korunk*ba szánt írás gépiratmásolatát (vagy a megvalósulhatott 90.-re, az 1973. novemberibe már nem fértek bele, vagy ami valószínűbb: a központi utasításra letiltott Kós-centenáriumon akartuk megjelentetni őket); az egyik Kós Károly szövege (*Középkori város – korszerű város* – 1990 márciusában közzelhetjük), a másiknak Otto Folberth a szerzője (*Kalotaszegi utam*. Kós Károly ötvenedik születésnapjára).

Az „egyéb tartalékok” sem érdektelenek. Különösen az a két nyomdai levonat, amelyek Illyés Gyula nevéhez kötődnek. 1977 áprilisában szeretttük volna megjelentetni, másodközlésben, *A törzs szavait*, minthogy azonban a cenzúra eltanácsolta (egy kézzel ráírt „el” tanúskodik erről), nem kerülhetett be a „Mai magyarországi költők” összeállításba – amely persze így, utólag sem szégyellni való, hiszen Nagy László (*Didergő ezüstfű*), Szécsi Margit (*Menet*), Kormos István (*Egy rákvadászat emlékére*), Orbán Ottó (*Canto*) és Veress Miklós (*Hét bagatell*) alkotja a csokrot. A másik levonat – két oldal, eredetileg 857-es és 858-as oldalszámmal – rejtélyesebb. Megpróbálom kikövetkeztetni, honnan való (az nyilván nem kétséges, hogy egy készülő *Korunk*-számból, bár erre semmi konkrét jelzet). Ezen két szöveg olvasható: *Kettős évforduló*. Beszélgetés a nyolcvanéves Illyés Gyulával (főltte szerzőként az én nevem), az interjú alatt Csávossy György verse, *Áldás* címmel. Nos, Csávossy versét, *Szerelemre* változtatott cím alatt, megtalálom a *Korunk* 1982. 11. számának 823. lapján – az Illyés-interjút viszont hiába keresem. Álljon hát itt, közel négy évtizedes késéssel, teljes egészében.

Kettős évforduló

Beszélgetés a nyolcvanéves Illyés Gyulával

– 1982 végén kettős évfordulóra emlékezik a *Korunk*: éppen ötven éve, hogy a Gaál Gábor szerkesztette régi folyamban először jelent meg vers, mégpedig a korabeli magyar líra két kiemelkedő ifjú képviselőjének egy-egy alkotása. Ahogy ezt már a középiskolában is tanítják, Illyés Gyula Hősökről beszélék című népi hőskölteménye és az Invokáció József Attilától. S a Hősökről beszélék szerzőjét most nyolcvanadik születésnapján köszönhetjük. De ha csak a fél évszázadra gondolunk, egy,

sőt több történelmi korszak problémáival, ellentmondásaival kellene szembenéznünk. És természetesen – szinte áttekinthetetlenül – számosak a „közbejött” költői események. Vajon mit idéz fel Illyés Gyulában e két évforduló, a véletlen ellenére beszédes egybeesés?

– A régi *Korunk* szellemében szeretnék kérdéseidre válaszolni, az akkori nyíltsággal és reménységgel. Harminckettőben, akármilyen nehéz volt a gazdasági és a szellemi válság, mindenki egy jobb korszak eljövetelét várta. Az egész szellemi világ legalábbis baloldali volt. Ahhoz, hogy egy mű jó legyen, hozzá tartozott, hogy jó állásfoglalású is legyen az akkori világban. A helyzet ma is ez. Az eltelt fél évszázad keserű tapasztalatai is arra biztatnak bennünket, hogy az akkori szemléletet ápoljuk és vigyük tovább. Mindnyájan óriási vállalkozásnak ítéltük a Gaál Gáborét, aki majdnem keményen volt baloldali, de hajlékonyan tudott vitázni azokkal, akik ugyanilyen keménységgel álltak szembe vele. Az, hogy Németh László is felzárkózott vitatársai közé, az Gaál Gábor jelentőségét ábrázolja.

Az akkori nagy problémáink közé tartozott a nemzetiségi kérdés is. Nagy jelentőségű volt, hogy éppen Erdélyben adott hangot a *Korunk* egy olyan szemléletnek, amelyet én ma is szeretnék minél jobban érvényesíteni. A nacionalizmus és az internacionalizmus párviadala volt akkor is a legérdekesítőbb téma. Rólam még ma is elhangzik néha, hogy nacionalista vagyok; ez ellen úgy szoktam védekezni, hogy én vagyok az igazi internacionalista, mert kivétel nélkül minden nép számára egyforma jogokat kívánok, beleértve saját népemét, saját anyanyelvű közösségemet is. Meg vagyok győződve, hogy a román szellemi életben is épp annyi harcostársra találnék, mint a régi *Korunk* körében...

– És a „közbejött” költői események...?

– Itt megint egy probléma újraélesztéséről van szó. Harminckettőben a legmodernebb avantgárd irányzatok voltak még divatosak. De akkor történt az a fordulat, hogy épp az avantgárd nagyon sok kiemelkedő tehetsége nem mondott le arról, hogy ne találjon érintkezési pontot a nagy tömegekkel is, vagyis majdnem az érthetőség klasszikus formájával is megbarátkozzék. Elég, ha a mi irodalmunkból József Attilát, a franciákéból Aragont és Éluard-t említtem. A magam irodalmában is, visszatekintve, ilyen fejlődést tudok látni.

– Nem csupán a kanonizált irodalomtörténeti ítéletre, hanem a mi fiataljainkra is gondolok, akik Illyés Gyulát mindenekelőtt mint a Puszták népe íróját ismerik meg, esetleg kötelező olvasmányaik során. A könyv számos kiadása közül egy a Kolozsvárt szerkesztett Tanulók Könyvtárában jelent meg. Miről írna a prózaíró Illyés a mai fiataloknak, mit állítana a középpontba ma, ha – az Ebéd a kastélyban és a legutóbbi, a Beatrice apródja után – ismét terjedelmesebb könyv írásába fogna? És mit emelne ki változatlanul érvényes erkölcsi-történelmi üzenetként a Puszták népéből?

– Fontos, tisztázandó a *Puszták népében* az én célom – ezt magam is később fedeztem fel –, amely az volt, hogy egy néprétegnek ne csak az anyagi szomorú helyzetét ábrázoljam könyörtelen igaz szemlélettel, hanem a szellemi rossz helyzetét is. Ezért én akkor elég sok kritikát, ellentmondást kaptam, hogy „a puszták népét” majdnem ellenszenves hangon ábrázoltam, mint szolganépet. Azt szeretném elérni, hogy az újonnan meginduló szociográfiai szépirodalom így ábrázolja most már a Duna-völgy, a Kárpát-medence népeinek a helyzetét, vagyis az anyagi problémák mellett a szellemiüket is. Ez roppant kényes feladat, csakis valamennyi itt élő nép szellemi embereinek valamilyen megegyezésével sikerülhet. Vagyis, ha mindnyájan közös területnek tekintjük Európának ezt a részét.

– Közös megegyezéssel Világszerzés címet adtunk jó tíz évvel ezelőtt a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó (a *Kriterion* elődje) gondozásában megvalósult, Illyés Gyula válogatott verseit tartalmazó kötetnek. Talán túlzottan is publicisztikai ötlettel, a legújabb Illyés-verskötet címét kapcsolom most ide: Táviratok. Ez az általam rögtönzött ellentézés felidéz-e valamit a költői szemlélet esetleges változásából? A költői hódításnak – az olvasók meghódításának – ma milyen útjait látja járhatónak Illyés Gyula?

– Minden kérdésed olyan, hogy azt sugallja, nagyon pontosan fogalmazó költő voltam. Ezt a címet Te adtad, ugye, én nagyon szerencsésnek találtam. A versben egy helyzetre utal a cím – a kötet élén egy világszemléletet is kifejezett. És ezzel nagyon hasonló szemléletű a *Táviratok*, vagy a legutóbbi kötet címe, a *Közügy*. Változatlanul az a cél, hogy a modern irodalom eszközeivel is az emberiség örök témáit fejezze ki a költő.

– *Legutóbb a Bartók-évfordulón olvashatták a Korunk olvasói Illyés Gyula vallomását a híres Bartók-vers születéséről, korabeli és későbbi fogadtatásáról. A mostani kérdések és válaszok a Kodály-évben készülnek, azt hiszem tehát, mindenképpen illő, sőt törvényszerű ismét kapcsolni zenét és költészetet. Utalhatnak Illyés Gyula Kodály-verseire, ám e konkrét – mondhatni alkotóilag személyes – kapcsolódáson túl a kérdést az anyanyelv s a közös nyelv, a népeket összekapcsoló egyetemes beszéd viszonyának újra meg újra visszatérő, esztétikai-etikai gondja talán még inkább indokolja. Tehát: a Kodály-centenáriumon hogyan érzi magát Illyés Gyula? Illetve: véleménye szerint hogyan kell hallgatnunk ma Kodály Zoltánt?*

– A Kodály-centenáriumon én – noha nem egy verset írtam Kodályról vagy Kodályhoz – a kívülállóként koszorúját szeretném letenni. Keveset értek a zenéhez, de Kodály és Bartók nemcsak muzikális képességeikkel hódítottak meg, hanem emberi magatartásukkal is. Így kell a nép ügyét magunkévá tenni és a saját erőnkéből is mind magasabbra emelni.

*

Ehhez a beszélgetés-szöveghez és sorsához néhány mondatot hozzá kell fűznöm. Személyes és irodalomtörténetész-, illetve szerkesztői kapcsolataimról Illyés Gyulával többször írtam, itt csak az Illyés halála előtt mintegy fél évvel készült interjú körülményeit kellene vázolni. Emlékezetem szerint a Józsefhegyi úti lakásban kereshettem fel, már beteg volt, de az idézetek szerint vállalta a válaszolást. Romániában viszont már persona non gratának számított az „ötágú síp” megfogalmazója, a Magyarország határain túl élő, különösen az erdélyi magyarok jogfosztottsága miatt sorozatosan szót emelő költő. A nevét még le lehetett írni (éppen az 1982. novemberi *Korunkban* megjelent tanulmány Bánffy Miklós trilógiájáról, Fábián Ernőtől, egy Illyés-idézettel kezdődik), „futtatni”, köszönteni-ünnepelni már nem volt szabad. Megpróbáltuk – nem ment.

Hogy milyenek voltak a szerkesztőségi, illetve a szerkesztési feltételek – nos, arról mostanában kerültek kezembe cáfolthatatlan dokumentumok, a hajdani Szekuritáé irattárát felügyelő, feldolgozó hivatalban (C.N.S.A.S.) őrzött papírokból. Az eddig megkapott, rám vonatkozó vagy velem kapcsolatos, kétezer oldalnyi hat dossziének csak a végigolvasása kemény munka, hát még a helyzetek-nevek megfejtése, a folyamatok végiggondolása. Tovább halasztottam volna az egész ügyet, ha az előbb említett *Korunk*-irattartó nem kerül a kezembe, és abból elő nem bukkan – mert ez volt az igazi meglepetés – nyolc régi levelem másolata. Négyet közülük az 1984-ben Budapestre távozott barátomnak, Csiki Lászlónak írtam (és küldtem el); annak a Csiki Lászlónak, akiről-akivel a 2010-es könyvhétre elkészült kötet, a *Barátom a malomban* beszél(get), a Noran Libro Kiadó jóvoltából. És ezek a levelek nem kerültek be a kötetbe! Mert a könyv írásakor nem találtam rájuk. Holott mind a négy a „négykezesünkben” látható 1987-eseknél nem csupán korábbi, de ha lehet, még keserűbb-keserítőbb. A „levelek a malomból” terv tulajdonképpeni elindítói, abból az időből, amikor még remélni sem lehetett, hogy valamikor a nyilvánosság elé kerülhetnek. Az erdélyi magyar nyilvánosság elé is. Most pedig a szekus besúgói jelentések által „igazoltnak” tanúságot tehetnek a szegény éveiről.

Gondolom, előzetesen azt sem érdektelen elmondani, hogy egy ugyancsak „Levél a malomból” – amelynek címzettje nem Csiki Laci volt, hanem a magyar futballról (is) könyveket író, egykor barátomnak tartott Végh Antal – és amely 1986 decemberében épp a kecskeméti *Forrásban* jelent meg, besúgóimnak is a látókörébe került. Olyannyira

oda, hogy 1987-ben legalább három jelentés középpontjában áll, bő, román nyelvű leírás készült róla. Persze, ez nem feltűnő annak fényében, hogy más magyarországi folyóiratokban, így a *Jelenkorban* vagy a *Kritikában* közölt, saját névvel jegyzett írásaim is részletes belügyi visszhangra találtak Romániában.

A Csikinek szóló négy hosszú gépiratmásolat mellett még találtam négyet: az Ilia Mihálynak és a Domokos Gézának (Bukarestbe) küldött egy-egy levél tulajdonképpen ugyanazokat a sirámimat tartalmazza, változó részletekkel, de szintén 1986-ból, mint a malombeli barátomat megszólító. A két további, pontosabban korábbi, a budapesti Európa Könyvkiadó igazgatójának, Domokos Jánosnak címettek újabb dimenziókat is feltárnak. 1983-ban ugyanis már javában dolgoztunk feleségemmel, Kántor Erzsébettel azon a román esszékötet-fordításon (válogatáson), amelyik végül is csak 1998-ban jelent meg, *Szegényeknek – palota* cím alatt, a Balassi Kiadónál. (A sok változtatáson-viszontagságon átment antológia szövegeinek magyar tolmácsolásában Borsi-Kálmán Béla és Zirkuli Péter jelentős szerepet vállalt.) Hát ez a munka indokolta Domokos János megszólítását, tájékoztatását.

Domokos János igazgató
Európa Könyvkiadó
Budapest

Tisztelt Barátom, Kedves Domokos János!

Bizonyára várjátok már a tervezett és szerződésbe foglalt „XX. századi román esszé” kötet kéziratát, sajnos azonban egyelőre nem tudjuk küldeni. Nem szeretnénk végképp lemondani róla – mert a „híd” számunkra létkérdés, és mi komolyan is gondoljuk, másokkal ellentétben –, de az illetékes hatóságok még az első lépés lehetőségét sem teremtik meg: a kötet előzetes tervének, koncepciójának megbeszélését Nálátok, a kiadóban. Meghívó levelekre megkaptuk ugyan az Írószövetség és a miniszter asszony ajánlását, a megyei pártbizottság azonban nem hagyta jóvá útlevel-kérésünket, a szóbeli és írásbeli fellebbezésre-sürgetésre pedig még csak nem is válaszol. Tulajdonképpen már nem is csodálkozunk ezen, miután ebben az évben Szabó Gyulát kétszer, valamint Lászlóffy Aladárt, Király Lászlót, Faragó Józsefet és a grafikus Cseh Gusztávot is visszautasították (nem szólva Domokos Gézáról, de az bukaresti ügy – akárcsak Huszár Sándor és Horváth Andor friss leváltása A Hét éléről; persze ez a folyamat sem csupán bukaresti...). A lehetőséget tehát továbbra is fenntartanánk, de amíg a barátságot és híd-szerepet még egy nyomorult útlevelemmel sem akarják honorálni, addig várakozásra vagyunk kárhóztatva. (Már csak azért is, mert valóban nélkülözhetetlen a kötet előrehaladásához egy megbeszélés.)

Hangulatunk megértéséhez szükséges tudnod a kulturális „szövegkörnyezetet”. Mostanáig ezen a téren (szemben egyebekkel, nem utolsósorban az iskolával) volt némi „gettó-szabadság”. De íme: hónapok óta kérdéses a Kós Károly-önéletrajz megjelenése, sőt a centenáriumot is baljós előjelek kísérik. A Korunk Galériában megpróbáltam a helyi magángyűjtemények anyagából Szervátiusz-kiállítást rendezni, a megyei művelődési bizottság illetékese (illetéktelenje) azonban letiltotta, előbb csak halasztást javasolva, majd kitalálva azt az érvet, hogy halottak műveivel csak a múzeum foglalkozhat. (Ugyanezt bukaresti, minisztériumi fölöttesei nem igazolták, amikor telefonon fölhívtam őket, ám a helyi embernek van döntési joga...) Hiába mondta el a pesti TV-ben Hubay, hogy bemutatják itt (magyarul) és Marosvásárhelyt (románul) Az ember tragédiáját – végül egyiket sem engedélyezték. (Vigasztaljon, hogy Blaga drámáját, a Tulburarea apelor-t is kivették a kolozsvári Nemzeti műsortervéből? Vagy hogy nem szerepel már az országos repertoár-

ban Molière Tudós nők-je?) Romulus Zaharia regénye, az Ademenirea órák alatt elfogyott, írni viszont nem szabad róla; persze ez nem csökkenti hatását, amit egy kis anekdota jól érzékeltet: kirakatot rendeznek a kvári főtéri könyvesboltban valami szimpozion alkal-
mából, s a feliratot egymás mellé kerül a piros, a fehér és a párizsi kék; a díszítéseket ellenőrző elvtárs felelősségre vonja az egyébként román üzletfelelőst a színért, de sem ő, sem kollégái nem hajlandók a kékről beismerni, hogy zöld; beleszól az ügybe az elvtárs egyik barátja az utcán: „Vezi, ademenirea?!“^{1*} Tegyem-e még hozzá, szintén a legfrissebb, napi örömeink közül, hogy a dési szabadegyetem évi tervét azzal dobta vissza a városi propagandatitkár, bizonyos Rusu Delia, hogy a szabadegyetem már meg is szűnt, s még élnek azok a dési magyarok, akiknek a fejét az utóbbi időben a szabadegyetemi előadók megtömték... S mondjam-e még, mennyire emeli hangulatunkat, amikor én éppen a bukaresti műépítészeti főiskola hét kolozsvári végzősének (három magyar, négy román) a diplomamunkáit állítom ki, akkor azt hallom, hogy ugyanebben az időben a városi néptanács épületében egy másik terv-kiállítás nyílt meg, s a kolozsvári főtéri „fejlesztés” a Korunk korábbi (XV. századi!) műemlék épületének helyére egy húszemeletes házat lát jónak állítani, a Mátyás-szobor (a „renegát” Mátyás szobra, ahogy ez többször olvasható újabban, így az Ademenireában is) pedig átkerülne a főtér templom mögötti oldalára, a közcéce helyére... (És közben Hajdu János meg Rózsa Gyula cikkét olvassuk!)

Míndezen ellenére én nem akarok lemondani a XX. századi román esszék igényes válogatásáról és kiadásáról. Hídépítő nem állhat be légvárat építeni. Vagy talán arra is meg akar tanítani az idő, hogy a híd sem egyéb légvárnál?

Okos türelmedre (nem a mindent-eltűrésre) számítva,
tisztelettel és barátsággal üdvözöl

Kántor Lajos

Kolozsvár, 1983. okt. 26.

Domokos János igazgató
Európa Könyvkiadó
Budapest

Tisztelt Domokos János, kedves barátom,

végre arról számolhatok be, hogy a XX. századi román esszé gyűjteménye közel áll a véglegesítéshez. Az eddigi késésnek a legfőbb oka az én elfoglaltságom volt; különböző kötelezettségeim sorában épp most adtam át például a Kritériumnak a Szilágyi Domokos-
emlékkönyvet (közel 20 ív, szinte egészében közöletlen anyag, vers és próza, Szilágyitól, illetve emlékezések, tanulmányok, versek róla, erdélyi szerzőktől – másokat ugyanis nem áll módunkban közölni!), amely, hiszem, ha így megjelenhet, esemény lesz a magyar irodalomban, talán olyasféle, mint az Illyés szerkesztette Babits-emlékkönyv volt. Egyéb sürgős teendőim után és mellett most már az Európa tervében szereplő román esszé-
ekkel foglalkozom, a válogatás és a szövegek véglegesítésével s a bevezető tanulmány (esszé) előkészítésével. Őszintén szólva az a légkör, mely minket körülvesz, sokszor elgondolkoz-
tatott: érdemes-e építeni azt a hidat, amelynek egyik hídfőjét folyton robbantják, olyannyi-
ra, hogy a másik hídfő is szükségképpen rongálódik a robbantások súlya alatt, azok pedig, akik a hídon járnak, mindegyre a levegőbe röpködnek: legalábbis úgy, hogy a légnyomás kiröpíti őket természetes közegükből. Az utóbbi hónapokban különösen megéle-
nült az orvul vagy nyíltan hidat robbantók tevékenysége, folyóiratban (Románia literară,

1 ademenirea = ámitás

Contemporanul, Săptămâna, Magazinul Istoric stb.) és könyvben (Teroarea horthystofascistă în nord-vestul României. Ed. Politică, 1985.) a gyűlölködés hangulatát terjesztve. Sokat töprengtek ezeken a kérdéseken, sajnos (?), ez tölti ki életem jelentős részét. Én egyelőre (így a *Valóságban*, a *Jelenkorban* is) a hídépítők nemegyszer naivnak bizonyult álmát követem figyelemmel, nem tudok a terrorizmus alapjára helyezkedni. Változatlanul keresem – bár sokszor már kétségbeesetten – a józan szót a túloldaltól is meghallókat. Néha öröm is ér: így például legutóbb a kiváló bukaresti költő, Ștefan Aug. Doinaș küldte el, szép levél kíséretében, vallomását Szilágyi Domokosról, az emlékkönyv számára. Ő „tisztá” román, ezért kétszeresen örvendek ennek az új kapcsolatnak – Buzura, Sorescu, Eugen Simion, Iorgulescu vagy a sajnos már halott Sorin Titel és Tudor Balteș hasonló, korábbi baráti gesztusait követően. (Paul Drumaru Szilágyi-fordítása és előszava egyébként kitűnő, a *Kriterion* román nyelvű kiadásában.) – Hát ennyit a léggörőről. Mert könyvet kellene írni róla, lehet, hogy a század egyik nagy könyvét, a szorongásról, félelemről, megalázottságról, a szülőföldhöz és anyanyelvhez való ragaszkodásról, a menekülés gyorsan terjedő járványáról, a szemünk előtt kibontakozó tragédiáról.

És most magáról az esszégyűjteményről, amelynek megjelenését, érdemi összeállítását és népszerűsítését mégis igen fontosnak tartom: meggyőződésem, hogy nem egy akármilyen, csak a műfaji szempontokra figyelő válogatás szükséges, hanem olyan, amely magyarázatot ad, visszamenőleg is, a románság gondolkodásmódjára. A román írók – a legjobbak – önszemléletét kell bemutatnunk, hogy megértsük, kikkel élünk együtt (vagy a szomszédságban), kikkel kell együtt élnünk, s ennek megfelelően józanul nézzük és lássuk a dolgokat. (Ez szerintem szinte teljességgel hiányzik a Budapest-központú magyar közgondolkodásból és gyakorlati vezetésből; hiányzott régen is – ahogy azt már Kós és Bánffy is megírta a század elején –, és hiányzik ma is, egyesek realista, ám határozott figyelmeztetései ellenére!) Az én felfogásom szerint újragondolt, átépített és lényegesen kiegészített antológia² ilyenformán egy román önismeret és illúziók szembesítése kíván lenni, de nem holmi erőszakos aktualizálás révén, hanem a XX. századi klasszikusok és a legjobb kortársak megszólaltatásával. Az arányok felborítása nélkül igyekszem kiküszöbölni tehát a „mellékést”, ugyanakkor hangsúlyt szeretnék adni a magyar irodalom felé történt közeledéseknek (noha ezek inkább csak személyiek, de számunkra mégis fontosak, észre kell vennünk őket). Ennyit az elvekről.

Az 1986. január 5-re keltezett levél az átdolgozott kötet szerzőinek és a kijelölt esszék címének felsorolásával folytatódik, de ez már nem kapcsolódik közvetlenül a szegény éveimhez. Ami viszont hozzájuk tartozik, mondhatni gyönyörűséges lenyomatuk, azt a Szekuritáé iratai őrizték meg (most már nekem is), és mintegy bevezetőül, akár magyarázatul szolgálnak az említett négy, Csiki Lászlónak címzett levélhez. De egy mozzanat erejéig a Domokos Jánoséhoz, a román esszék kötetéhez visszatérve, érdemes megemlíteni, hogy a ránk fordított, irányított besúgóí figyelem nem csupán a Kolozsvár–Koltaszeg–Budapest (és Kecskemét, Pécs, Szeged) vonalon érvényesült, hanem itthoni dolgaimat Bukaresttel is összekötötte. Legnagyobb döbbenetemre előkerültek olyan jelentések is (1987-ből), amelyek utólag beárnyékolni látszanak vélt barátságomat a neves fővárosi irodalomkritikussal, Mircea Iorgulescuval. (Ő is szerzője lett az „áramvonalasított”, hozánk közelebbinek akart esszé-antológiának.) Egészen tegnapig úgy hittem, Iorgulescu a Ceaușescu-években képes volt megérteni a mi magyar problémáinkat; azt sosem tételeztem volna fel, hogy megbízhatnák az én részletekig lehatoló megfigyeltetésem egyik

2 Az első változatot az akkor Marosvásárhelyt élt Dan Culcer készítette, ám ezt bizonyos (politikai-személyi) okoknál fogva az Európa nem vállalta; engem kértek fel az antológia átszerkesztésére.

szegmentumával. No persze, nem ez a legnagyobb csalódás, és nem is az, hogy (magyar) nemzeti elkötelezettként számon tartott egykori történész meg alföldi városban elhunyt, ott fenntartás nélkül tisztelt irodalomtörténész jelentett a Hivatalnak a *Korunk* köréről (engem sem kímélve); közeli barátok megbízatása, a megbízás „lelkiismeretes” teljesítése tárul fel a dossziékból – ami persze fájdalmasabb.

Mínthogy azonban nem a személyek, hanem a korabeli helyzet leírását kíséreltem meg (hogy majd a Csiki Lacinak elküldött levelekhez érjek), egy 1982. őszi (szeptember 22-i dátumot viselő) gépelt feljegyzést emelek ki ide, egyikét a több leghivatalosabbnak. Aláírója ugyanis nem egy kis besúgó, hanem maga a Kolozs megyei Szekuritáте főnöke, Constantin Ioana tábornok. A négy és egynegyed miniszteri ívet kitevő szövegben nem jelölik meg a forrást (azt sem, hogy telefonlehallgatás eredménye a példaadóan pontos információ). Úgy kezdődik a történet, hogy én külföldről hazatérve beszélgetek Gáll Ernővel (hol? a szerkesztőségben? nála otthon? nálunk? – mindenhol be volt szerelve a lehallgató készülék, egyébként a beszerelési folyamatoknak, nevekkel ellátott utasításoknak ugyancsak részletes leírása is az iratok közé került). Ernő előadja nekem a főszerkesztői nyugdíjaztatásáról szóló híreszteléseket, amelyeket Rác Győző, G. E. helyettese a *Korunk*nál terjeszt, azt is megtudom, hogy erről Domokos Géza mit mondott Ernőnek; ezután én kijelentem, hogy Rácot „pontra kell tenni” („trebuie pus la punct”), nem szabad megengedni, hogy a gyanakvás, a bizonytalanság, az őszintétlenség légköre uralkodjon. Mert ha ez ellen nem teszünk, „ŐK” („EI”) fognak profitálni belőle, minket pedig felszámolhatnak, „mert így jártak el utóbb, az egyetem megszüntetése óta”. Rác Győzőről beszélünk, lehet, hogy ő a manipuláció eszköze; elképzelhető, hogy azért engedték meg külföldi utazásomat, hogy lássák, hogyan viselkedem majd a vámnál. Ioana tábornok leírása szerint én azon a véleményen vagyok, hogy túl kell lépni minden személyes büszkeségen, sértésen, meg kell menteni a folyóiratot, a szerkesztőségi szellemet. A mi kisebbségi magyar helyzetünkben még az etikai kategóriák is második helyre szorulnak. Ezek után – szól a följegyzés – én beszámolok az NDK-ban, Csehszlovákiában és Magyarországon szerzett tapasztalataimról, eléggé hosszsan. Egyebek közt hivatkozom csehszlovákiai magyar értelmiségiek megjegyzéseire, akik ismerik a nálunk uralkodó középkori hangulatot, és csodálkoznak, hogy ilyen körülmények közt a *Korunk* megjelenik, ahogy megjelenik. Dubától hallok mindenféléről, így a készülő, még az 1968-as problémáig visszanyúló készülő perről, amelybe többeket akarnak bevonni. (A föl-, illetve lejegyző nem említi, nyilván nem hallotta Duray Miklós nevét, csak „Ianis”-ét, vagyis Janics Kálmánét, a „gyógyszerészt”). Magyarországi vonatkozásban a minisztérium kettéválásáról számolok be Gáll Ernőnek, az oktatásügy és a művelődés szétválík, Köpeczivel és Pozsgaival; mégis Aczél nyert Pozsgaival szemben, amit sokan sajnálnak. Aczél állítólag októberben Romániába látogat. Megállapítom, hogy Magyarországon nyugatibb légkör uralkodik, bár kisebb az áruválaszték, drágulás van, de a fizetések is nőnek. Miskával csak telefonon beszéltem (nyilván Iliáról van szó – de ezt Ioana nem látszik tudni), Tamás Gazsival nem találkoztam. Sikerült interjút készítenem „egy 80 éves öreggel”, aki ötven évvel ezelőtt a *Korunk* munkatársa volt, és sok román értelmiségit is ismert, becsült, akárcsak mai romániai magyar írók munkáit. „Dubái?” – kérdez rá a följegyzés aláírója. (Kit rejthet a félrehallott név? Illyés Gyulára talál a leírás, épp a megtalált levonat igazít útba...) Végül közlöm Ernővel a hírt, hogy egy magyarországi egyetem meg fogja őt hívni, a *Korunk* és a *Valóság* szerkesztősége közt pedig szerkesztőcsere jön létre.

Természetesen nem sorolom – nem keresem folyamatosan – a nyolcvanas évek első felének rólam szóló besúgói jelentéseit, a végükre csatolt „feladatokat” és aktuális „lépéseket” („sarcini”, „mășuri”). Lényegében mindegyiken ugyanaz szerepel: a megfigyelés folytatása, a nyilvántartott magyar nacionalista tevékenység további bizonyítása, különö-

sen a külföldi kapcsolatok követése. De talán mégsem fölösleges a belső (szerkesztőségi) szolgálatosok egyikének-másikának korabeli jelentéseibe belenézni. Az „Adam” fedőnevű kolléga például 1985 szeptemberében szükségesnek tartja jelenteni, hogy miután a korábbi években sokat veszekedtem Rácz Győzővel (akit 1984-ben kineveztek főszerkesztőnek), és közeledtem Gáll Ernőhöz, „Rácz másik ellenfeléhez”, újabban, hogy Gáll Ernő már nincs a szerkesztőségben, csendesebb vagyok, kevesebbet kommentálok, nem viszem be idegen vendégeimet a *Korunk*hoz. A kalotaszentkirályi malmunkról annyit tud „Adam”, hogy amikor van benzinem, kimegyek oda pihenni, dolgozni; az egész családdal szoktam menni, legutóbbi szabadságom alatt is több napot töltöttem kint a malomban. (Rusu Valer százados a besúgói jelentés végére odairja, hogy Kántor Lajost és Gáll Ernőt a D.U.I. „dolgozza fel”, azaz „sînt lucați prin D.U.I.”). 1986. február 20-án ugyanez az „első ember”, vagyis Adam beszámol a három nappal korábbi szerkesztőségi gyűlésről, ahol Rácz feldolgozta nekünk a dekrétumot kötelező viselkedésünkről, amikor idegenek jönnek hozzánk. A főszerkesztő a szerkesztőségi élethez kapcsolt „realista kommentárjaiban” szót ejtett egy cikkem magyarországi megjelenéséről, hangsúlyozva, hogy a törvény szerint csak ellenőrzött kéziratokat szabad kiküldeni külföldre. Március 7-én a „Rapszódia Házban” (a találgahely megnevezése) arról értesíti kapcsolatát, Rusu kapitányt, hogy én sértve érzem magam, amiért a bukaresti fölöttes szerv kihúzta a nevem a szerkesztőbizottságból, helyemre Aniszi Kálmánt tették. A „tájékoztató feljegyzés” („notă informativă”) abból az alkalomból készült, hogy jelen volt a szerkesztőségi ülésen, a folyóirat elemzésén a megyei propagandatitkár, Sasu elvtárs (Elena Ceaușescu volt kabinetfőnöke), aki hangsúlyozta, hogy a „híd” elmélete nem érvényes, a nemzetiségek összekapcsoló szerepe meghaladott és számunkra elfogadhatatlan.

Ebben a sivárságban – 1985. július 24-ről – felbukkan egy szívmelegítő szöveg, S. A. *Korunk*hoz küldött levelének román fordítása. A postai cenzúra által történő megfigyelés bevezető mondatában az áll, hogy „Sorescu” küldi nekem elismerő sorait *Vallani és vállalni* című kötetemről. „Sorescu” persze nem a Bukarestben élő román drámaíró – a marosvásárhelyi Sütő Andrást nevezik így a szervek. (Engem „Kardos”-nak.) A levél román változatát a Szekunál olvasó szinte egészében aláhúzza, vékonyabb és vastagabb ceruzavonallal, főként azokat a mondatokat, amelyek a régi (1929–30-as) vitát a jellel kötik össze, kiemelve S. A. szövegéből, hogy „akinek van füle”, az meghallja a könyvből jelenünk gondjait. (Ha előkerül az eredeti levél, szívesen idézek majd belőle.)

Lassan a Csiki Lacinak küldött első kalotaszentkirályi levél dátumához érünk (1986. április 27.), közeledve egyúttal az Ilia Mihályt egy hónappal később, nagyjából ugyanazt a traumát körüljáró, illetve Domokos Gézát is kb. ugyanabban az időben megszólító leveléhez. A szerkesztőségben – velem és körülöttem – történeletről természetesen a besúgói jelentések is őriznek változatokat. A telefonos megfigyelésnek köszönhetően maradt fenn a következő mozzanat: Szilágyi Júlia, Gáll Ernő volt felesége, a szerkesztőségi pártcsoport titkára hívja 1986. április 18-án „Gogát” (azaz Gáll Ernőt), és közli vele, hogy „a kivégzés (a Kántoré) nem történt meg”. Rácz nem kapott erősítést, „úgyhogy győztünk!”. Másnap „Lăzărescu” a nálam itthon tett baráti látogatáson megtudottakról számol be tartótisztjének, Rusu Valernak. Én elmesélem a szerkesztőségi kapcsolatunkon túl fontos emberünknek és megbízhatónak vélt „Lăzărescunak”, hogy kicsi híján már nem mint szerkesztő fogadtam őt; a Rácz és köztem kialakult feszültség odáig fajult, hogy azt mondtam Rácz Győzőnek: „a jelen esetben mindketten a szerződésem felbontásához folyamodhatunk”. A *Korunk*nál eltanácsolt cikkeimen vitakoztunk, majd a *Korunk Galéria* vezetéséről mondtam le, mert az elvtársak folyamatosan ellehetetlenítik a működését, Rácz pedig nem védi meg a Galériát. „Udrea” jelentése – Velea alezredesnek – részletesebb és pontosabb arról a pártcsoportgyűlésről, amelyről Szilágyi Júlia üzent Gáll Ernőnek, hogy „győz-

tünk". A jelentés szerint a pártgyűlést azért hívták össze, hogy megtárgyalják a magatartásomat, ugyanis a párt alapításának 65. évfordulójára szerkesztendő ünnepi számba a kortárs román és romániai magyar („nyelvű”) irodalomról írt cikkem módosítását kérték, én viszont az újraírást visszautasítottam. Rácz Győző kilátásba helyezte, hogy szankcionálni fognak. A Kolozsvári Író Társaság büroja részéről jelen lévő Szilágyi István és Eugen Uricaru azt ajánlotta, hogy a folyóirat nehéz helyzetében (ezek Szilágyi szavai) tegyék meg mindent, hogy az írásom megjelenhessen. Én kételyeimet fejeztem ki, hogy eredményes lesz az átdolgozás, de végül beadtam a derekamat. „Udrea” később jelentette, hogy Kántor – a „forrás” meglepetésére, várakozása fölött – elkészítette az anyagot. „Lăzărescu” május 9-én arról számol be, hogy Sasu megyei titkár jóváhagyta az átírt változatot, de több fejezetet kivettek belőle, én pedig kiábrándultan azt mesélem neki, vagyis „Lăzărescunak”, hogy így egy konformista szöveg keletkezett, ami engem kompromittál az olvasók előtt. Sasu állítólag még közölni akart velem valamit (Rácz mondta), de erre nem került sor.

A dossziém jelenlegi olvasását ismét „Adam” kollégám tudósításával zárom. A dátum: 1986. július 4. (besúgóm és a tartótiszt ismét a „Rapszódiában” találkozik). Írását – itt az aláírását, „Ádám”-ként, vagyis ékezettel – természetesen felismerem, miként a „Lăzărescué” is. A lényeg a tájékoztatás: újrakezdődtek vitáink Ráczsal, én Rácz szerint befeketíttem a lapunkat, amikor azt állítom, hogy *A Hét* is jobb nálunk, elmarasztalom a szerkesztőség vezetését és Ráczot, amiért a hozzá nem értők azt csinálják a *Korunkkal*, amit csak akarnak, nem áll ellent az aljas támadásoknak. „Ádám” beszámol Rusu századosnak, hogy mi – Rácz és én – ismét nem beszélünk egymással, egymás háta mögött gyanúsítjuk a másikat, rossz tréfákat engedünk meg magunknak.

Innen már visszaveszem a szót Ioana tábornoktól, „Adamtól”, „Udreától” és „Lăzărescutól”, hogy idézhessem, azokban a hetekben-hónapokban hogyan is láttam a dolgokat, mit tartottam fontosnak, kötelezőnek elmondani távolabb élő, valódi barátainknak.

Kalotaszentkirály (pontosabban: Zentelke), 1986. április 27.

Kedves Laci!

Egyedül hallgatom az immár vizet is hozó malomárok zúgását – a család itt lévő tagjai ugyanis bent tévét néznek. Ez ma már az egyetlen hely, elérhető közelben, ahol jól érzem magam, viszonylag nyugodtnak és viszonylag szabadnak, ahol megjön a kedvem (még adott körülményeink között is) dolgozni – vagy legalább levelet, őszinte levelet írni. Küldök, azaz címzek hát Neked egy misszilit, az esetleges folytatás reményében, a folytathatóság reményében; ha gondolod, ne dobd el ezt a mostanit sem („la o adică” – ahogy egyre távolodó szomszédainktól, részben egykori barátainktól tanultuk). – A mikesi (nem lévais) hangulat sajnos egyre kevésbé idegen tőlem, ne vedd póznak, igazán nem az. Csak éppen kényszerét érzi az ember, hogy valamiképp írásba rögzítse a kimondhatatlant (ez sem romantikus túlzás, hanem szomorú tény: egészében sehol ki nem mondható), ami naponta történik velünk. Ha egyszer valamikor, valakik, valahol visszagondolnak rá, a túlélők közül, bizonyára nem úgy fogják megírni, ahogy ez azon „frissiben” hat. Te igazán sokat láttál, átéltél ebből; képzelj most hozzá, hogy egyetlen év, sőt csupán néhány hónap alatt annyira felgyorsultak az események, hogy csak úgy kapkodjuk a fejünket. Én már régebben is mondtam magamnak azt a bizonyos viccet, amelynek az időszerű poénje „biccentsen csak!”, most még inkább foghatnám, nézhetném a fejem, amíg van mit és van mivel.

Mert azt hiszem, mindnyájan elveszítettük a fejünket, még ha anatómiailag-élettanilag szilárdan áll is a nyakunkon. Te ismered az én álláspontomat a maradás (és mint cél, remény: a megmaradás) kérdésében. Ezen most sem akarok változtatni. Érveim viszont egyre kevésbé vannak, mások számára elfogadhatók – de különben sem kérdez senki (vagy csak nagyon kevesen). Olyan meneküléshullám sodor végig Erdélyen – de talán a Kárpátok túlsó oldalán is –, amilyenre még nem volt példa erre felé, háborús időkben sem. Hogy ez a hullám kit hová sodor, később fogják számba venni, de hogy az erdélyi magyar kultúra alappilléreit mossa már, az nem szorul bizonyításra, valószínűleg távolabbról is látszik. Ha így megy tovább, színházainkban nem marad színész és rendező, a lapoknál szerkesztő, egyáltalán író, nem marad orvos sem, aki magyarul (is) szóljon hozzád; és persze zöldségtermesztő sem, akitől a kolozsvári piacon vásárolhass. A hóstátiakat sem számban, sem minőségben nem pótolja az a néhány nyári oltyán, akik főképpen a vinétét hozzák ide. A kevés jó közé tartozik, szoktam mondani, amit – a vinétét ti. – tőlük tanultunk, vettünk át. A hóstátiak, igaz, nem kívándoroltak, őket urbanizáció címén megszüntették; most a bontással már elérték a volt Kossuth Lajos utcát (legyünk objektívek, a Győzelem tere felőli részért még nem volt kár, az új házak is elég szépek, de most már műemlékházak kerülnek veszélybe; látod, a „győzelem” szót milyen nehezen sikerül leírnom, mind „gyá”-nak indul). De hol folytassam, hogy el ne merüljek az általános siránkozásban, maradjak csak magamnál s a „posztmodern” (?) malomnál – amelyről küldtem Neked egy festményreprodukciót és több (közös) itt írt lapot, levelet, válasz egyre sem jött. Mikesi panasz? Vedd, ahogy akarod. Számomra azonban most mégis fontosabb, hogy a saját bizonyítványomat magyarázzam.

Még nemigen tudhatod, hogy mit kell azon magyarázni. Én is csak sejtem. Ezúttal csak az utóbbi hetek általam megélt Korunk-kálváriáját, ebből is főképpen (önző módon?) a sajátomat akarom itt, először, rögzíteni. Kezdem a Korunk Galériával. Tóth Sanyi mondta megemgyeszer, hogy az új (57 utáni) Korunkból ez a Galéria fog megmaradni. Ez nyilván erős túlzás, részben a harag szülte; de vagyok olyan hiú, hogy elhiggyem belőle, hogy az 1973 márciusában szinte spontánul elindult galériszervezésből lett valami – sőt 1986 tavaszára valóban csak ez maradt érdemleges a Korunk címmel összekapcsoltan; és túl a Korunkon, ide valóban szívesen jöttek a művészek (képző- és szavaló-, író és zenélő magunkfajták) meg a közönség, s ha nem is kellő arányban, fiatal nézők-hallgatók is. Én sajnálom a legjobban, hogy két héttel ezelőtt be kellett jelentenem szerkesztőségi megbeszélésen, hogy belefáradtam ebbe a munkába, harcba, a sok külső segítségbe. Vagy két éve ugyanis először a katalógusainkba kötöttek bele, kifogásolni kezdték, hogy miért hívunk távolról kiállítókat, mikor itt is volna elég (ezt a drága jó Stoica mondta, aki azóta a Dacia igazgatója; most az a könyvmennyiség, amelyet Jancsik Pali szerkesztett – ő jött át a Miess Jancsi helyére – eltűnt a magyar szerkesztőség tervéből). Abba hagytuk hát a katalógusok nyomását (alkalmi kivételek voltak), hogy a Galéria maradjon. Újabb év múltán kimondták a kötelező külső zsűrizést; ekkor kezdett elmenni a kedvem az egésztől, de hagytam magam meggyőzni, és jó arccal elviseltem, hogy heten is jöttek ránk – a konfliktusokat sikerült minden alkalommal elkerülni. (A Rácz Győző-féle, személyesen nekem is szóló, egyszeri akció történetét, a Morcan-ügyet nem kavarom most ide.) Vagy két-három hónappal ezelőtt, a megnyitó reggelén – a nagygalambfalvi származású, ma bányai Sütő Petre Rozália grafikáit állítottuk ki – közölte a megyei művelődési bizottság, hogy az újságban (pénteken az Igazságban, szombaton – tudtunkon kívül – a Fäcliában is) meghirdetett műsor nem hangozhat el, mert nem volt „vizionálva”. Tizenhárom éve most először jelezték hivatalosan ezt az igényt, ebben a határozott letiltásformában. Megnyitottuk hát a kiállítást, vers és zene nélkül (ezúttal, legyen ismét objektív, Rácz végigtelefonálta az illetékeseket szombat délelőtt, eredmény nélkül). A következő tárlat-

megnyitóra felterjesztettem hát idejében az előre tervezett műsort; Lászlóffy Aladár és Kenéz egy-egy mondaná Banner Zoli, Ágoston Bandi és Márkos Berci Prokofjev hegedűszonátáját játssza; tíz nap múltán kaptam a választ, irodalmi része nem lehetséges (Bannerrel van állítólag valami bajuk, de ez csak mellékes, a fő, hogy „egységesíteni kell a galériák megnyitójának műsorát” – vagyis a szövegeket nem akarják hallani), a zeneit megengedik, de nem maradhat Prokofjev egyedül, kell hazai is; egy nap alatt Ágoston Bandi mozgósította egyik tanítványát, így bekerülhetett Enescu-mű is, a megnyitó lát-szólag normálisan zajlott le (a makkfalvi Suba Lászlóé, ő Tordán él és szobrászkodik). Sövény Elek emlékkiállítására (négy éve halott) már úgy kértem föl a Pro Camerát (Botár Gerőéket), hogy hazai művet is játsszanak; Schubert mellett tehát Zeno Vancea és Terényi szerepelt volna a repertoárjukban. Három héttel ezelőtt, pontosan április 4-én délben (ismét közvetlenül a vernisszázs előtt, egy nappal) jött a verdikt: zenei műsort nem adhatunk, azaz a „vizionálás” megtörtént... Ez volt, immár élő zene nélkül, a 248. tárlatmegnyitó a Korunk Galériában; az utolsó percben Fodor Urat kértem meg, hogy beszéljen ő is Sövérről; mégse álljak ki egyedül (egy-két, talán érthető szót én is mondtam), majd kazetofonból, műsoron kívül hangzott fel a zene (szöveg előtt a Brandenburgi verseny, utána Mozart Rekviemje; nem én választottam így, de a zenészek, akik segítettek, stílszerűen jártak el). Ezután az első gyűlésen jelentettem be, hogy elfáradtam... Mindenki kérlelt, Rácz fenyegetőzött: súlyos szerkesztőségi szankciót kaphatok. Hiába mondták mások, hogy én ezt önkéntesen csináltam, sőt én is találtam ki, ő fenyegetőzött. Erre mondtam: ha tovább feszítjük a húrt, lehetséges a szerződés (szerkesztőségi) felbontása, bármelyik fél részéről. Ekkor nem folytatta.

Párhuzamosan elkezdődött már egy kellemetlenebb ügy is: közölték, hogy az ünnepi (65. pártévfordulós), áprilisi Korunk-számban minden írástudó szerkesztő aláírt cikkel kell hogy jelen legyen; én a húsz év irodalmát kaptam házi feladatul. Sok gondolkodás után találtam egy megoldást, amelyet úgy éreztem, vállalhatok; a belső szerk.-i kérést is figyelembe vettem, betoldottam egy oldalt (idézeteket), így küldték föl a másokéval együtt Bukarestbe. Visszajött onnan – Pezderka közvetítette az ítéletet, szerintem egyértelműen a másik Sándorét, „barátodét”, Koppándiét (csak Nemecekre való tekintettel nem írom kisbetűvel!): nem jó a szöveg, újat kell írni. Én ezt megtagadtam, állítva, hogy a felküldött bárhol megjelenhet, csak személyes bosszúról, kikészítésről van szó („proces de intenție”), és elmegyek az igazammal bármeddig. Akkor Rácz összehívott egy gyűlést, amely engem lett volna hivatott erkölcsileg megbélyegezni, kinyírásomat előkészíteni; szerencsére Sz. Julika előrelátó és igen rendes volt, meghívta – hivatalosan – Uricarut mint titkárt és Szilágyi Pistát mint titkárhelyetteset, s a gyűlés más jelleget kapott. Itt hangzott el viszont, hogy a Korunk ünnepi száma nem jelenhet meg az én szövegem nélkül, idő pedig nincs a tisztázásra; Rácz elment egy másik gyűlésre, a többiek kérlelni kezdtek, ne makacs-kodjam, nem alkalmas a pillanat. Jegyzőkönyvön kívül a legfőbb érv, hogy gondoljak a gyermekeimre, és miért én legyek pont az, aki feláldozza magát. Az én válaszom, szintén magánhasználatra: így jutottunk ide, így veszélyeztetettek a gyermekeink, mert mindig mindenki azt kérdi magától: miért pontosan én legyek az... Két napi gondolkodás után mégis írtam egy új, egészen más szöveget (némi, okos idézeteket is megtartva azonban) – talán olvasni fogod a Korunk áprilisi számában, ha az „elvtársak” Bukarestben úgy döntenek (Rácz szerint „ez már egészen más” – ami számomra nem nagy kitüntetés). Mindettől függetlenül, illetve fenét függetlenül: nem nyugodtam meg, sőt most kérdem igazán: meg kellett-e tennem, szabad volt-e megtennem? Mások megértének-e, és én megérthetem-e magam? Persze a szöveg ismerete nélkül erre nehéz válaszolni; a baj az, hogy én a szövegem (az új) ismeretében sem tudok egyértelmű választ. Tudom, persze, hogy nincsenek egyértelmű dolgok. De meddig mehetünk el a kompromisszumokban? Kitől várjuk az

igazság – vélt igazságunk – kimondását? Azt sem halljuk meg, hogy (és ez nem felelőtlen pletyka) a ploiești-i öreg ortodox pap megdöbbenően meséli: felszólították, prédikáljon a híveinek – most, az ő húsvétjuk előtt – a magyarok rémtetteiről? Hány olyan ortodox pap lesz, aki keresztényi hitére hivatkozva és arra, hogy nekik ott Ploiești-ben sosem volt bajuk a magyarokkal, nem akarja teljesíteni a „feladatot”? És hátha akarata ellenére teljesíteni fogja? Hiszen már egy Buzura sem szólal meg ebben az ügyben, mert már rég a magyarok bérencének mondják az Eugen Barbu-félék, csak azért, mert humanista és európai, meg a szó igazi értelmében jó román hazafi akar lenni... Megvárjuk, amíg az egyetem, az iskolák, egyéb intézmények után a magyar nyelvű oktatást egészen megszüntetik, legfeljebb az elemi szintűt hagyják meg? (Ahogy rebesgetik és készítgetik elő, egyelőre a magyar nyelvű középiskolás tankönyvek nyomásának leállításával, a tantárgy-olimpiák és a tanári továbbképző tanfolyamok román nyelvűvé tételével, egyebekkel...) Hovatovább az sem lesz, aki majd jóindulatúan nyugalomra intsen és megvédjen „saját esztelenségedtől”...

Kedves Laci, érzem, hogy túlságosan belementem a dolgok taglalásába, elszáll „poszt-modern” nyugalmam, már csak a fejem zúgását hallom, de nem az ottani vizét, még kevésbé a malomárokét. Pedig még ez is zúg, és egyelőre nekünk zúg, ezen a napsütéses vasárnap délelőttön...

(Még egy kérdés, bár számomra nem zárójeles: hogyan áll a „Világok változása” a Magvetőnél? Kérlek, üzenj valakivel. Ez nagyon fontos a számomra.) És írd bár egy lapot, azaz éppen egy képeslapot!

Baráti szeretettel üdvözlő (várja, interjún kívül is, választad)

Kántor Lajos

Ui. (Kvár, ápr. 28.) Ma közölték, hogy ők (ott Bukarestben) „nem hülyék”; én az irodalompolitikáról írok, és közben a nacionalizmusról beszélek. Esetleg e részek kihagyásával jöhet a szöveg, ha a megyeiek ezt jónak látják. A szerző beleegyezése nem szükséges? – kérdeztem én a gyűlésen, mire közölték (R. Gy.), csak annyira, mint a mások esetében, és különben is katonák is vagyunk. Egyelőre románra fordítom ma az új szöveget, hogy illetékesek megnézhessek, dönthessenek. (Nézd meg az első, ide mellékelte változatot, ennek a nacionalizmusra vonatkozó egyik idézetét átvettem a második változatba, megtoldva néhány kongresszusival és Buzurával.)

Mai újdonság: Kiss Jánost kétperces gyűlésen leváltották és áttették hozzánk, a V. Zoli helyére.

Kvár, 1986. május 26.

Kedves Miska,

már régóta készülök Neked hosszú levelet írni, s most többszörösen itt az alkalom: épp két hete írtad nekem azt a hosszabbat Te, amelyben sok érdekes régi és új dolgot érintesz, ami mind választ vár, és általánosabb érdekű; de ha nem kaptam volna meg ilyen hamar, akkor is írtam volna most, mert hozzám közeli, az eddigi dolgokat és az enyéimet is jól ismerő emberhez akarok szólni, egy meglehetősen nehéz periódusban. Azt hittem, pár nappal ezelőtt, hogy nagyjából már túl vagyok rajta, amikor aztán (tegnap) megjelent az Igazságban Sinkónak (J. T., azaz Judik Tamás szignóval) egy ismertetése áprilisi számunkról (az „-nk” itt tulajdonképpen fölösleges), amelynek végén csattan az ostor, már ti. rajtam (is). Te valószínűleg csak pár hét múlva fogod látni ezt a heveny ünneplést – az olvasók többsége valószínűleg nem veszi tudomásul részleteiben, pontosabban azzal

marad (legalábbis a helyi napilapolvasó), amit Sinkótól látott (rólunk). Nem akarom eltulozni a dolgot, végül is a „Versenyben a valósággal” (Gondolatok az utóbbi két évtized irodalmáról) c. publicisztikai mic sodát én írtam, a felelősséget akkor sem háríthatom át másra, ha a körülményeket tisztázom, az előzményeit leírom. De nem egészen alaptalanul tört ki Erzsike még ma is görcsös sírásban a Sinkó-ismertetés miatt, az egymondatos csúsztatás okán (a szerző elismerte, hogy volt benne egy kis szadizmus, a Korunk is olyan már, mint az Igazság – és ez utóbbi sajnos nagyjából igaz); tegnap délután a színházban már hallhattam visszhangját, az eredetét, a recenzáltat pontosabban, nem olvasták, engem viszont már minősítettek: na már ez is... (Kitöltheted a pontokat, én még nem teszem.) Most csak röviden az előzményről: elhangzott, a leghivatalosabban, hogy minden belső ember névaláírásos szöveggel jelen kell hogy legyen az ünnepi (áprilisi) számban, rám a két évtized irodalmát osztották; írtam egy irodalompolitikai-irodalomtörténeti eszme-futtatást, (talán) némi tartással, máshol (pl. az Utunkban) simán közölték volna, sőt örömmel. Tőlünk kidobták, tőlem újat követeltek, hozzátéve, hogy sem én nem közölhetek addig, amíg ez nincs meg, sem a lap nem jelenhet meg az én szövegem nélkül. Én ragaszkodtam eredeti szövegemhez, hiszen magyarázatot sem kaptam a kidobásra, s nem láttam biztosítékot az újabb változat közlésére. R. Gy. pártcsoporthgyűlést hívatott össze, én szerepeltem a napirenden, mint a feladat megtagadója (előzőleg beszélt bukaresti és helyi illetékesekkel); szerencsére eljött a gyűlésre Szilágyi Pista és Uricaru is (prózaíró, alapszervi titkár), és másként alakult a dolog, mint ahogy egykori barátom eltervezte. Megbélyegzés nem lett, én nem tettem fogadalmat, de mindenki kérlelt, gyűlésen kívül is, ne akarjak mártír lenni, gondoljak a fiaimra stb. stb. Én gondolkodtam a dolgon, végül megírtam egy új szöveget. Ezt ismét felküldték, válaszoltak: ne nézzem őket hülyének, az irodalompolitikáról kell írnom, s én a nacionalizmusról írok. Végül kivettek bő két flekket, így jelent meg az a híg publicisztika, amelyet Sinkó a maga felületes módján recenzált. Talán nem kellene túl nagy ügyet csinálnom belőle, ha nem lehetett volna évtizedek során át látni, hogy a kompromisszumok hová vezetnek. Viszont azt is látnom kell, hogy a nagy ki- és ellenállók sorban elhúzzák a csíkot... És láttam olyan példát is, hogy valakik szöveg megírása nélkül is szerepeltek bizonyos gyűjteményekben, megkérdesztes nélkül. Másrészt a laikus mit lát ebből? De ismét más oldalról: vajon nem kell-e lehetőség szerint közben végezni a dolgunkat, miképpen én próbáltam és próbálom, nem éppen kényelmesen? Sajnos azt tapasztalom, hogy most az emberek két dologgal foglalkoznak: (napi) taktikai feladatuk a beszerzés, a sorállás, stratégiai elképzelésük, programjuk gyermekeik kijuttatása, hogy aztán (vagy velük együtt) ők is menjenek. Szomorú látvány ez, Miska, hát még közvetlenül benne lenni a dolgokban. Szinte naponta új emberről hallasz ezt-azt, egyre közelebbiekéről, és már magadban is kételkedni kezdesz, legalábbis abban, vajon nem te vagy az anakronisztikus jelenség... Most olvastam Lengyel Józsefet az Új Tükörben, az Utolsó erőfeszítést. Nem tudom, biztatásnak vagy újabb szomorúságra okot adó jelnek vegyem. S ha legalább tudná az ember így, ezt közelítő őszinteséggel lejegyezni a gondolatait, ahogy L. J. tette. Az élményeim, így hétköznapi is, talán minden előzőt meghaladó, emberi mélységben (pedig volt már egy-két pillanat, igaz, akkor fiatalabb voltam, rugalmasabb idegileg). No nem folytatom „szomorú levelemet”, ahogy Te írtad, minősítetted a tiédet.

Egy-két konkrétumról: nem tudok róla, hogy Ivasiucról jelent volna meg monográfia vagy nagy tanulmány. A Stancu-fordítás Cseres-előzményéről nem hallottam eddig. (Stancu-idézetet is kihúztak Korunk-cikkemből, a Beke-utószóból vettem át.) Örülök a Chinezuról írottaknak, jó a könyve, s azt hiszem, tisztességes ember volt. A Harmat Freud-monográfiájáról sem tudtam. Bori Kosztolányi-könyvét még nem láttam, a Thomka kötetét csak futólag. – Elküldtem a bécsi meghívó levelet Bukarestbe, az Írószövetségbe, nemigen számítok rá, hogy lesz belőle valami. De rajtam ne múljon. (Különben valószínűleg valutát

is kérnének, állítólag 100 dollárt, hogy egyáltalán beadhassam a kérést a helyi szerveknél – miután megjött a bukaresti, majd utána a megyei jóváhagyás. Hát ez távoli ügy.)

Remélem kiheverem ezt az április-májust, a többit meglátjuk. – Nagy szeretettel gondolunk rátok, továbbra is innen.

Kedves Géza,

hosszú hetek szomorúsága, elkeseredettsége után (közben?) írok most Neked, olyan dolgokról is, amelyeket „forró dróton” nem akartam részletezni. Az ellenem (is) folyó kampány keretében ünnepi (áprilisi) számunk mutatkozott alkalmasnak kedves elvtársaink számára ahhoz, hogy leszámoljanak velem: névvel jegyzett cikket igényeltek minden szerkesztőtől, tőlem az utóbbi húsz év irodalmáról. Találtam egy tisztességes megoldást (a kérésre betoldott idézetekkel együtt), amelyet szerintem bármely lap szívesen hozott volna, de a csodálatos sándorok (Bukarestben) természetesen kilóttak, és újat, mást követeltek helyette. Én többször is megtagadtam ezt, ragaszkodtam az eredetihez, mire Rác pártcsoportgyűlést hívatott össze ellenem, feladatmegtagadás miatt. (Itt azt állította, hogy az én szövegem nélkül nem jelenhet meg az ünnepi Korunk-szám, ezt mondták Buk.-ból.) Szerencsére jelen volt a büro részéről Uricaru és Szilágyi Pista is, így a gyűlés más fordulatot vett. Gyűlésen kívül is mindenki kérlelt (a barátok, tisztességes kollégák), hogy ne makacsoljam meg magam, miért legyek én az áldozat, gondoljak a fiamra stb. stb. (Mindenkinek ezt mondja magának, így jutottunk ide – mondtam, mert hiszem is.) Végül (sajnos?) beadtam a derekam, írtam egy új szöveget, amelyet megcsonkítva (miután pedig R. Gy. meg volt elégedve vele), két flekk kivételével elfogadtak. Azóta nehezen tudok kiegészíteni magammal, rágódom az ügyön – nem tudom, megérte-e vállalni, hogy azt gondolják rólam, amit én is gondolnék másokról, hasonló esetben. Most legalább azt szeretném bizonyítani, de ezt csak román lapnál tehetem, hogy az első szöveg közölhető volt. Ehhez kell a Iorgulescu segítsége. De nem akarom részletezni neki a dolgot. Téged csak arra kérlek, küldjed át valakivel neki a mellékelt borítékot, és esetleg érdeklődj a sorsa felől.

Ami talán fontosabb: Hajdu Győző barátunk állítólag ismét írt egy (fel)jelentést ellened, az Erdélyi Fiatalok alkalmából. (Gy. üzeni ezt, föltehetőleg látta az akciót vagy a szöveget, talán 8 flekk.) Alkalmasnak vélik a pillanatot a rég óhajtott leszámolásra. Beleírta azt is, hogy a Maros megyei tömegek nem hagyják magukat becsapni, és így ma is ott áll a könyvesboltokban a nacionalista Szabó Dezső könyve. Hát így állunk, Géza. De mégsem kellene hagynunk magunkat, amíg még lélegzünk. Igaz, már azt sem nagyon tudunk. Én a Galériát egyelőre abba hagytam (szüneteltetem?), miután az irodalmi műsor után a zeneit is letiltották – a Tribunánál viszont most kezdték, ugyanazok engedélyével. Pedig tudom, hogy a lemondás öngól is! Hát ilyen kétségek közt órlódom. (A Szisz-émlékkönyv is belezárt, hogy vállaltam ezt a kompromisszumot...)

Kolozsvár, 1986. június 22.

Kedves Laci!

Hát megint innen, a zentelki malomárok partjáról megy a levél; most éppen egyedül hallgatom a víz morajlását a tornácon, a család otthon maradt, ki vizsgálzik, ki vizsgálzat (István az orvosi első évén. Laci Vásárhelyre, a Színi-felvételire készül, minthogy a

rendezői álmok kipróbálását egyáltalán megkísérelni Bukarestben – vagy Budapesten, megtartva itteni illetékességét – egyelőre semmi remény, rábeszélésemre, korábbi ambícióival összhangban, megpróbálja hát ezt a kerülő utat, amely lehetővé tenné majd a posztuniverzális továbbtanulást; Erzsike pedig érettségiztet románból az iskolájában, ahonnan a tanügy természetesen nem engedi át magyar iskolába, azaz tagozatra, de így is egyre inkább háborgatja őket, hogy van még működő román szakos, akinek magyar az anyanyelve; a Székelyföldön már kicserélték az ilyeneket, Kolozsvárt vannak még ketten-hárman). Látod, egy ilyen szimpla családi tájékoztatás is mennyi gondolatot takar („természetesen” István is románul tanulja az orvostudományt meg a hozzá nélkülözhetetlen filozófiát – a lehetőségekhez képest elég jó eredménnyel, bár néha, például filozófiavizsgán, a román kifejezések nem jutnak eszébe, a testrészek magyar nevét pedig részben ezután kell megtanulnia).

Az éjszaka, a VB-negyeddöntők alatt nem töprengtem ilyen bagatell dolgokon – sajnálhattam a brazilokat, akik igazán megérdemelték volna, főként első félidei játékuik alapján, hogy továbbjussanak. Korábban persze a dánokat, még korábban magunkat sajnáltam – magunkat még jobban, mint titeket. Te igazán tudod, hogy egy olyan kudarcorozat itt mit jelent, és mit jelentett volna (bizalomban és önbizalomban – bármilyen nevetségesen hangozzék is) a siker legalább labdarúgásban (különösen a BEK-döntő után...). No de hagyjuk a futballt, van annál tartósabban is fájó dolog elég.

Nem tudom, eljutott-e már hozzátok az áprilisi Korunk (ahogy hallom, már valamelyik előző – talán a januári? – kiváltotta a nem is meglepő sajtóvisszhangot egyik vidéki, szegedi vagy pécsi napilapban: „megjelent a Korunk magyarellenes száma”...) Az engem személyesen is nagyon megviselő hercehurca és végül a most látható formában való szereplésem az évfordulós számban hasonló fogadtatásra számíthat, a körülményeket figyelmen kívül hagyók körében. Persze tudom, az írás marad, a körülmények elfelejtetnek – ezért tértem nehezen magamhoz, jóllehet egy kicsike illúzióm volt azért, hogy az én szövegem, még megcsönkített formájában is, de legalább a zárópasszussal (Buzura-idézettel), elkülönül kissé. Hamar megkaptam a kiábrándító választ, itt nálunk Sinkó (JT) írt egy ismertetést a lapról, és ebben a lehető legegyszerűbben tájékoztatta az Igazság olvasóit felőlem... Nem vártam tőle, bevallottan szadizmusát élte ki benne, föltehetőleg régi (vélt?) sérelmeiért fizetett vissza a kritikuskak. Az adok-kapok tehát így is kamatozik. Arra mindenesetre jó volt ez az ügy, hogy eldöntsem: az első ilyen jellegű kompromisszum a részemről egyben az utolsó is volt. Mert végül is mit váltottam meg vele? A Korunkat aligha, sőt biztosan nem. Családomat? Magamat? Talán a Szisz-émlékkönyv három hónapos várakoztatás utáni jóváhagyása összefügg ezzel (szerkesztői személyemet kifogásolták mostanáig), de már a Korunk júniusi színházi számát (amely eredetileg áprilisban lett volna) nem mentesíti, s nem utolsó sorban az én tanulmányomat (A színház élete) kifogásolják meg a Csép írását a katarziszról, anélkül, hogy érvelnének, konkrét igényeket fogalmaznának; hiába voltam a lehető legkörülményesebb, okosan (?) egyensúlyozó – képzelődés, a magam szerepének eltúlzása nélkül állíthatom, hogy a név ellen van a „sándoroknak” kifogásuk. Bár az az állat Pezderka közli a határozat értékű véleményt, nyilván ott van mögötte Koppándi. Mindez súlyosbítva Rác Győzővel, akit ugyan szintén érint ez a fajta ellenőrzés-irányítás, de aki befelé mindig megmagyarázza a dolgokat, és totemállat-módra nem engedi kimondani közvetlen irányítóinak nevét sem, állati félelmében, sokszor más elviselhetetlen. Holnap lesz egy hete, hogy ismét rettenetesen összemertünk egy szerkesztőségi megbeszélésen; szent főszerkesztői haragját az váltotta ki, hogy azt mertem mondani: ez a szar *A Hét* is jobb már a Korunknál, noha ugyanazok adják ki és előolvassák; aztán ő jött azzal, hogy a Korunk Galériát tulajdonképpen én sodortam veszélybe, mert hiába tanácsolja régóta, hogy írjam le a megnyitó-szövegeimet, én továbbra is dadogok, és mindenféle becúsízik

így, emellett pedig behoztam a dilettánsokat (külön kiemelte, föltételezhetően képzőművészekre utalva ezúttal, hogy a Székelyföldről hoztam dilettánsokat), s ezért tiltották le az utóbbi hónapokban műsorainkat. „Megint mellébeszélés” – válaszoltam én, és megneveztem a letiltott műsorokat (először: Lászlóffy Aladár és Kenéz, a Banner előadásában, valamint Prokofjev, Ágoston Bandi és Márkos Berci előadásában; másodszer a Pro Camera, ők Schubertet, Terényi Edét és Zeno Vanceát játszottak volna, már a legújabb igények szerint, hazai és egyetemes, csak zeneművekből összeállított műsorban). Persze Ráczt urat ilyenkor nem lehet megfékezni – csupán felülről! –, előhozta Szárhegyet, eredendő bűnömet (egyikét az eredendőknék); de nem csupán azt, hogy én erőszakoltam ki a szárhegyi anyag közlését a Korunkban (elhozva a húzódozó Létaytól azon bizonyos tanácskozásunk nemzeti vonatkozású anyagát); hanem azt is, hogy amikor Florescu lejött Koppándival, és „őt ki akarták nyírni” (?), sem Gáll Ernőben, sem bennem nem volt annyi becsület, hogy – az egyébként személy szerint főként kettőnk, de lényegében a Korunk ellen irányuló – gyűlösen felálljunk, és megmondjuk, hogy neki (mármint R. Gy.-nek) semmi köze a dologhoz, ő akkor épp szabadságon volt, és különben is ellenezte a leadást; de a spaltokat mégis ő vette magához (vajon őrzí is?), amely ugyanakkor igazolja, hogy az akkori – a mostanival össze nem mérhető – hivatalos cenzúra, illetve akkor már minisztériumi (tanácsi) ellenőrzésnek nevezett előolvasás igényei szerint módosítottunk a szövegen, vagyis nem csupán a saját fejünk szerint jártunk el. Nem folytatom a kellemes (szerkesztőségi) atmoszféra jellemzését. Ezt is csak azért írom, hogy magamat is emlékeztessem egy-egy kis jelenetre. Amelyeket itt a malomban vagy kint a teniszpályán lehet úgy-ahogy kiheverni. (Egyelőre csak itt, mert egy makacs könyökízület-gyulladás miatt fél évre eltiltott az orvos a játéktól; most megpróbálom a bal kezemet begyakorolni – utóvégre Takács Károly is bal kézzel lett olimpiai bajnok, balesete után! No látod, milyen harcos vagyok még mindig? Persze elválik, mire lesz jó a bal kezem, például teniszben. A szerkesztésben, cikkírásban már kezdem látni...)

Sok-sok újabb, napi, de tartósabb hatásúnak ígérkező *örömről* kellene még írnom Neked, például a most megjelent, dr. Indig Ottó által vállalt X. osztályos Magyar nyelv és irodalom c. tankönyvről (Szisz évfolyamtársa volt a szemét); ebből megtudhatod, hogy Ady a „zaláui »nagyiskola«” diákja volt, Tamási a Hargita megyei Lupeniban született, hogy Parajd helyesen Praid és a Küküllő Tírnava (az Áprily-fejezetben). Nyilván nem ő találta ki, de voltak páran, akik végrehajtották az elképzelések tankönyvbe írását. A könyv színvonaláról szólni fölösleges. Különben ez az egyetlen tankönyv, amelyet a most következő tanévre kinyomtattak, tudtommal román nyelvtől sem újat; közölték viszont az igazgatókkal, hogy az igényelhető (még ingyenes) tankönyvek, különféle tárgyakból, csak románul állnak rendelkezésre – bár a tanítási nyelv, az előjelzések ellenére, még megmarad a líceumokban (ezt persze nem így mondták). Ősztől nem lesz különbség a román nyelvtanítás programjában a magyar (nemzetiségi) gyerekeknél, már az első elemiben sem, a földrajzot pedig a harmadik elemittől fogják románul tanulni (a megye földrajza). – A most szerkesztés alatt lévő, júniusi Korunkban olvasható majd azt a gyönyörű történelmi tanulmányt, vitacikket, amelyből sokat tanulhatsz majd Erdély történelméről. (Előzőleg a Románia literaré és A Hét közölte.) Nálunk (?) ez lesz a harmadik ilyen átvétel. Ezek után igazán nem csodálkozom, hogy olyan hírek érkeznek – például a „zaláui nagyiskola” városából –, hogy valamelyik előfizetőnk az ablakon dobta ki Korunk-példányát, Szépfalusi pedig felbontatlanul küldte vissza Bécsből az ajánlott küldeményt. Még csak az hiányzik, hogy a töletek rendelt 2000 példányt lemondják, akkor alighanem bezárhatjuk a boltot. Egyúttal pedig a kör is bezárult, a szándék belső-külső segítséggel megvalósult. – Folytassam még? Azzal például, hogy a TV meteorológiai jelentéséből eltűnt az országrészek említése, nincs már Transylvania (csak az ország északnyugati része, ahogy egy szép könyv címében is látható). Hát

akkor annál időszerűbb, úgy érzem, az én „differentia specificám”; most olvastam újra, emlékeztetőül. Nagyon várom, hogy Ti is emlékezzetek rá. – Ha végre közvetlenül is beszélgethetnénk már, egyéb ötleteket is elmondanék, nem kellene-e például külön kötetben megjelentetni majd Jékely Világosság-cikkeit? Nem lehetne-e a Gyorsuló Időben a romániai magyar színház utóbbi negyven évét összefoglaló tanulmányt, esszét kiadni? Persze mindezek előtt szeretnék pontosat, megnyugtatót hallani arról, ami a „differentia specifica” része, és amit talán sikerült megragadni egy bizonyos formában. És változatlanul izgat az interjú-válaszod; az is, a többivel együtt, kötetnyi – időszerűségét a távoli idő hozza csak meg?

Remélem, mindez nem egy szélmalommal találkozó ábrándja és harca marad – a vízi-malom, ha nem öröl is már búzát, gondjainkat talán ha nem is emészthetővé, de felfoghatóvá öröli. Nem tehetek mást, mint hogy újra és újra ide térek vissza – amíg tehetem.

Baráti szeretettel

Kolozsvár, 1986. október 21.

Kedves Laci!

(Vedd úgy, hogy ez a levél is „malomi”; igaz, itthonról írom, de a szoba falán a festmény emlékeztet a szabadság illúziójára, amelyet ott kint már-már valóságnak érzünk, szabad embernek hisszük magunkat Kalotaszentkirályon, legalább hétvégeken. Tehát:)

Emlékszel Szisz „Hétköznapok” című versére? Ezzel indítottam *A költő életeit*, a Szilágyi-émlékkönyvet (végre asztalomon áll a „semnal”, azaz mutatvány-példány – ez a hivatalos neve nálatok? látod, ezt sem tudom pontosan magyarul, akárcsak a katonai szakkifejezéseket...)

*...adatok erőt a hétköznapokra
(az ünnepekre talán még futja),
mindig-váratlan halálunk előtt
élnünk erőt és túlélnünk erőt,
lépést tartani – lélek se rebben –,
lépést tartani szerelemben,
undorban, bájban, nyomorban, félszeg
napokon legyőzni a félszet,
teremni feledést, amely gyógyít,
hazugságot, amely nem lódít,
teremni, teremni, teremni erőt
hétköznapokra az ünnep előtt.*

(Csak zárójelben, bár nem mellékes, éppenséggel nem az: sajnos nem jöttél elutazásom előtt hétfőn a Magvetőhöz vagy a Vigadóba, így félbemaradt beszélgetésünk az ott esedékes Szisz-émlékkönyvről, konkrét tervről, időpontról, szempont-egyeztetésről. Én változatlanul igénylem ezt a megbeszélést, de erre most már csak itt kerülhet sor, a következő négy évben ugyanis ismét nemigen számíthatok útlevélre, utazásra. Szóval el kellene indítani a munkát, hogy Szisz 50. születésnapjára elkészülhessen a könyv! 1986 vége felé járunk...)

Nos, az idézett sorok szellemében – annál is inkább, mert ma kaptam meg az első példányt – szeretném elmondani Neked mai és tegnapi „hétköznapomat”, hogy el ne

felejtse a nem felejthetőt, egyúttal pedig magamat is emlékeztessen a részleteiben szinte hihetetlenre, ami most húsavagó valóság. Végül is ezek mind, közvetlenül vagy közvetve, összefüggenek a Szisz-émlékkönyvvel. Kezdem, lehetséges tárgyyszerűséggel: ma délig úgy tudom, hogy a – meglepő módon felső szinten is jóváhagyott – csütörtök-szombat között megrendezendő Hargita megyei Kriterion-napokon részt fogok venni, A költő életei c. kötet gondozójaként, a Kriterion és a Hargita megyei művelődési bizottság meghívottjaként, vendégként. De nem leszek ott, Domokos Géza telefonált (neki tegnap du. 4-kor telefonáltak), s én már vissza is váltottam a vonatjegyemet. Így ez nagyon egyszerűen hangzik, talán érdektelennek tűnik, pedig nem az. Leírom tehát az előzményeket, az indokokat. Múlt hétfőn hívtak fel először (H. Szabó), pár nappal később Géza személyesen, s engem persze nem kellett különösen kapacitálni, hogy ilyen társaságban (Domokos Géza, Szász János, Mircea Ciobanu, Nedelciu Bukarestből, Kolozsvárról még Gáll Ernő – és Kányádi, ha megjön addig –, Marosvásárhelyről Nemes, Szeredából Ferenczes István) körbejárjuk Hargita megye városait, falvait, az új könyvekről beszélve. Tekintve a különleges helyzetre a Korunknál, értem rajta Rác Győző hatalmi tébolyát, féltékenységeit és félelmeit, kértem Gézát, hogy szóljanak be hivatalosan is a szerkesztőségbe. Szombat délelőtt – a havi szabad szombatunk volt – itthon kerestek a csíkszeredaiak (Burus János a művelődési bizottságtól), megismételte a meghívást, örömét fejezte ki a várható népes és rangos részvétel okán – megkért Gáll Ernő mozgósítására egyúttal –, és közölte, hogy a minisztérium jóváhagyta a meghívottak listáját. Én is megismétlem kérésemet, hogy hétfőn most már közvetlenül Ráccsal is beszéljenek. A tegnap délelőtti szerkesztőségi értekezleten (amelyeket még Veress Zoli nevezett el, a Korunk újabb, „Rác-korszakában” *gyűlésnek*) – az egyéb napirendi pontok után, többek közt a küldöncként nálunk dolgozó Ujvári Tünde elbocsátásának bejelentése után (ez külön hosszú ügy, az ő vőlegényének a 17 éves lánytestvérét dobta ki Rác előzőleg a szerkesztőségi helyiségből, saját kezűleg, ezért most pert indítottak ellene a sértett fél szülei, s így Tündének nem lehet keresnivalója R. Gy. felfogása szerint a lapnál – noha ő nyilván nem ismeri el ezeket az összefüggéseket), egyszóval az október 20-i „gyűlés” végén megkérdeztem, telefonáltak-e Csíkszeredából. Igen, válaszolta, az alelnöknő telefonált, és kérte, hogy ő (R. Gy.) delegáljon engem a Hargita megyei Kriterion-rendezvényre; ő azt válaszolta, hogy nem delegálhat. Ennek – a szerkesztőségi gyűlésen – két okát adta: Bekétől hallotta, hogy az írószövetségi zsűri „nagydíjat” (pontosabban: a kritikai díjat) szavazott meg nekem a „Vallani és vállalni”-ért, de valakik ezt nem engedélyezték; és különben is megmondták (fentről), hogy ne avatkozzunk bele olyasmikbe, amik nem ránk tartoznak (értsd: Kriterion-napok). Azt javasolta az alelnöknőnek – mondta Rác –, hogy hívja fel a Kolozs megyei művelődési bizottság elnöknőjét, és az mondja meg, hogy ő (mármint Rác) kit delegáljon (helyettem) Hargita megyébe. Erre én nagyon nyugodtan közöltem a tényállást, többek közt hogy minisztériumi jóváhagyás is van már a személyek (többek közt az én személyem) jelenlétére, és csak arról van szó, hogy én kértem az illetékeseket a hivatalos tájékoztatásra, nehogy ismét az én „maszek-ügyemre” gondoljon. Ezek után a titkárnővel Rác felhívatta a Hargita megyei alelnöknőt, s az én (telefon melletti) jelenlétemben többszörösen rákérdezett, vajon tényleg létezik-e minisztériumi jóváhagyás. Az igenlő válasz vétele után kegyesen elengedett három napra. És én megvettem a vonatjegyet.

Ma jött aztán a Domokos Géza új telefonja. Szomorúan közölte velem, hogy tegnap du. felhívta őt a minisztériumi vezérigazgató, és tudomására juttatta: csak azok mehetnek Csíkszeredába a tervezettek közül, akiknek idei könyvük van (minthogy a Szászé és a Ciobanué még tavaly jelent meg, így kiestek), illetve akiknek a könyve már a piacon van, általánosan és konkrétan Hargita megyében, azaz már megérkezett (ez utóbbi szempont alapján kiestem én, és kiesett eleve Kányádi, jöllehet az ő gyerekkötete már előbb elkészült,

mint a Szisz-émlékkönyv); az így alakult helyzetben Géza is visszamondta a részvételt, tehát maradunk itthon, nem fertőzzük egymást, sem az olvasók szélesebb rétegeit.

A mai „hétköznap” örömei aztán folytatódtak. Délután felhívott Panek, tőle tudtam meg, hogy az Utunk e heti (kedden, helyileg, a megyei p. bizottság szintjén cenzúrázandó) számából a tervezett két Szilágyi Domokos-oldal helyett csak egyet akartak engedélyezni, mire Létay mindkettőt kivette, annak reményében, hogy a jövő számra elintézi Bukarestben a dolgot, annál is inkább, mert a múlt héten ugyanígy két Nichita Stănescu-oldalt hoztak. Nos, meglátjuk. Ahogy hallom, Gogát kellett betenni a helyére, minthogy Goga-napok voltak (már évek óta megrendezik, mint tudod bizonyára). Szintén a mai nap híre, hogy a kolozsvári bábszínház magyar szekcióján (Nyugatra szökés folytán) megüresedett két bábszínészi helyből a minisztérium csak egyet akar versenyvizsgára meghirdettetni, noha eddig is csak kilencen voltak, a román szekció tizenegy bábszínészével szemben; ez Laci fiamat potenciálisan sújtja, annál is inkább, mert azt az egy állást valószínűleg lánynak hirdetik meg, hiába akarná őt (Lacit) a társulat (a magyar szekció), hiába volt két hétig turné velük (az ő kérésükre) saját költségére, és hiába játszik már másfél hónapja az előadásaikon. Pedig ez volna az egyik utolsó szalmaszál, hogy elindulhasson itt a pályán, ahhoz közelin, amit szeretne, és amihez talán van is tehetsége. (Távlatilag rendezhetne itt, a fényképezést – amellyel legutóbb az újvidéki nemzetközi triennálén épp a színházi fotózásban bizonyított – viszont máris gyakorolhatná, az ő hasznukra is.) Mindez a visszautasítás alighanem nekem is szól – mint ahogy ez az írószövetségi díjosztáson bebizonyosodott. Az történt, ami korábban Bekével: a nemzetiségi bizottság (az Írószövetségen belül) nekem adta a díjat – most osztják az 1984-est! –, az országos zsűri azonban értesítést, pontosabban utasítást kapott, hogy én nem részesülhetek belőle. (Ezt többeknek elmondhatod, nyilván Évukának is; egyfelől több ok, ha már ennyire számon tartott személyiség vagyok, hogy siessen a kéziratleadással.) Így valószínűleg Benkő Samu kapja a kritikai díjat – legalább jó helyre megy. (Persze nálam sem lett volna rossz helyen, erkölcsileg és anyagilag sem, bár már kezdtem kételkedni – az előzetes, még jó hírek alapján – önmagamban: egy évben útlevel is, díj is – talán még Csíkszeredába is elutazhatom államköltségen; gyanúsán sok lett volna a jóból, identitászavarom támadhatott volna...) Kallós Z.-nak mindenesetre nemigen fognak díjat adni mostanában, és nyilván nem csupán azért, mert nem írószövetségi tag. Ez a kitérőm korántsem becsmérlő akar lenni Samut illetően. Az más kérdés, hogy ki így, ki úgy várja az idő múlását, a hallgatásnak, a visszahúzódnak vannak fokozatai. A felhúzódnak is – fel egészen a fa felső ágaiig (mint ahogy ez színész barátoddal történt). Vagyis sokféleképpen érik meg vagy nem érik meg az emberek vágyaik (viszonylagos) teljesülését. És különböző helyszíneken, különböző határokon innen és túl, esetleg egész mélyen, deszkák közt, a föld alatt. Én szeretnék a föld felett megmaradni, és természetesen itt. Ilyen hétköznapok között is, ellenükre. Bár ne panaszkodjam. A leírt (mai) kellemes napot egy barátunknál disznótoros vacsorával, bécsiszelettel (!), szilvapálinkával és sörrrel öblítettük le. Egy órát gyertyafénynél ültünk, és mire hatni kezdett az ital, a fény is megjött. Ezt (bécsiszelet nélkül, általában) meg lehet tenni itthon is, a malomban is. Legalábbis az alkoholizálást. Mert ez is egy mód a kivárára. Hogy utána jön-e kijózanodás? Meg a többi után? Nekünk és másoknak? De ennyi most elég is a malomi gondolatokból, egyelőre.

Baráti szeretettel üdvözöllek

Ui. (október 24.) A történetek lekerekítődnek egy-két nap alatt. Laci fiam ma lelépett a bábszínházból – miután a kedves román igazgató (a „nagy Brad” sógornője, egy közönséges „cáca”, ahogy felénk újabban mondják) több napos hazudozás után a lányhelyet hirdette meg, s ugyanakkor nem volt hajlandó felküldeni a minisztériumba (ígéret

szerint) a másik helyért a kérést; ezt eleve bekalkulálta a jövő évi leépítésbe, természetesen egy magyar helyet (marad tehát a 8:11, nyilván a mi kárunkra, azaz újabb vereség). – A mai napom ugyancsak érdemes rá, hogy bekerüljön ebbe az utóiratba. (Vajon minek az utója és minek lesz az elője...?) Fél tizenegykor értem be a szerkesztőségbe – reggel itthon elolvastam a Kiss János novelláját, amelyet az egy év után végre „illetékesektől” is elolvastott és „megtisztított” (tíz írástól, több mint 250 gépelt oldaltól megszabadított) évkönyvünkbe szánunk pótlásnak –, s azzal fogadnak, hogy Rác már keresett. Mint kiderült, a júniusi számunkból kidobott, majd szeptemberre újratervezett, most pedig a novemberi Korunk-számba kerül(?) színházi tanulmányomból kell sürgősen, már az itteni (megyei) előcenzúrához küldendőleg, kigyomlálni a Sebők és a Héjja nevét, minthogy ők is beadták kivándorlási (szebben mondva: áttelepedési) kérésüket. Ez, ugye, rendben is volna, ehhez már lassan hozzászokunk – ahhoz, hogy mindenki elmegy, illetve hogy akik itt maradunk, már nem is említhetjük a múltat, az így-úgy eltávozókat. (Nincs tehát irodalom-, színház- vagy művészettörténet, mármint „romániai magyar”, vagy csak csúfosan csonka.) Közbevetőleg: egyre kevesebb érvem van Laci fiam győzködéséhez, huszonkét éves korához képest túl sok pofont kap egymás után, és nem olyan edzett, mint én. Ráadásul ő már el sem indulhat itt a pályán. Tehát, folytatva a mai „Korunk-délelőttöt” (valamikor be mást jelentett ez, amikor Szabó T. Attilát, Imreh Pistát, a néprajzosokat stb. köszönthettük egy-egy ünnepi Korunk-délelőttön, még a Gáll Ernő idejében!): a feladat (a húzás) végrehajtása után visszatérően hallom, hogy Rác tanakodik: adjon most nekem írásbeli figyelmeztetést, amiért 10 helyett csak fél 11-kor voltam bent? (E súlyos fegyelemsértés attól lett ilyen súlyos, hogy ma tudta meg a megyénél: Újvári Tünde nem tűrte szótlánul a felmondást, beadvánnyal fordult Rác ellen, a megyei, a központi és egyéb bizottságokhoz; Rác tehát tanul, elő akarja készíteni a következő szerkesztőségi intézkedéseket!) Egyelőre nem kaptam írásbeli figyelmeztetést, csak többszörösen kiüzent – nekem személyesen nem szólt, noha találkoztunk –, hogy a munkaidő 10-kor kezdődik. Holnaptól igyekszem pontosabban betartani az előírást.

Vannak érdekesebb dolgok is a mai napra. Incze Ferenc, talán még emlékszel öreg szecessziós-szürrealista festőnkre, megkért, hogy segítsék a szatmári (hivatalos) kiállítása katalógusának összeállításában, szöveget is kért tőlem. Megcsináltuk vagy három napja, azóta járja a megyei művelődési bizottságot az engedélyért, azaz pecsétért. Ma a következőt közli vele az inspektor: nincs papírja a nyomdának, tehát úgysem lehetne a katalógust kinyomtatni; különben az a baj, hogy Szatmáron lesz a kiállítás (onnan tanácsolták, Erdős Pali, az országos képzőművészeti szövetségi alelnök, hogy itt nyomtassa a katalógust), tehát hiába él Incze Kolozsvárt, a Képzőművészeti Alap tagjaként, rájuk tartozik az ügy. Ez így persze nem igaz, hiszen még a Korunk Galériától is kérték – amíg funkcionált – az illető képzőművész lakóhelye szerinti megyei engedélyt a kiállításokhoz. (Ismét egy zárójel: a katalógusban, egy román szöveg mellett, az enyém magyarul lenne; amikor ellenőrzésre felvitte Incze a szövegeket, képeket, az inspektor kérte a román fordítást, mondván, hátha én Inczéről becsmérő dolgokat írok, márpedig ő, az inspektor nem érti a magyarul írt szöveget; becsületére legyen mondva, hogy mosolygott hozzá; gyorsfordításban mellékeljük a gépelt román fordítást.) Aztán Incze találkozott Mircioiu orvosprofesszorral, aki itt nagy tekintély, a kolozsvári szabadegyetem igazgatója is (erre minden alapja megvan, hiszen ő a híres magyarfaló, a két háború közötti magyar középiskolai oktatást megnyomorító Onisifor Ghibu államtitkár veje!); Mircioiu szereti Incze képeit, nagy műpártoló különben is, megígérte hát, hogy elrendezi a dolgot. Lehet, meg is teszi – és akkor egy nagy nemzetiségi segítségnyújtást vállalt...

Egy másik: délben megkeresett egy fiatal amatőr szobrász Nagyváradról (kiállítása is volt nálunk, Benczédivel rokon világa van). A szennyvízderítő telepen dolgozik, civil-

ben. A következő rövid történet Bajor tollára való volna, ha még írna ilyesmiket. Ezeket a történeteket most a legkisebb-betűs élet írja. Tehát: az utóbbi hónapokban, mondja a szennyvízderítéssel kenyerét kereső (érettségizett) szobrász, 80-85%-os fizetést kapnak. Eddig ugyanis a biogáz náluk mellékterméknek számított, most viszont főtermékként tartják nyilván, eszerint számítják a tervteljesítést. (A napokban olvastam az újságban, az Igazságban, hogy biogázzal biztosítják több városban, így Nagyváradon is, egyes lakónegyedek melegvíz-szükségletét. Nos, a helyszínről nézve, ez merő kitalálás.) A biogáz náluk eredetileg a telep üzemeltetéséhez szükséges energiát adta, most egy részét valami gépre vezetik rá. A lényeg, hogy nincs elég biogáz. – Vagyis, kérdem én, nincs mit egyenek az emberek, és nem szarnak eleget, elég jó minőségűt? – Nevetve válaszolja, hogy lényegében erről van szó (a háztartási szennyvizet derítik). Érdekeség ugyaninnen: az állítólag baktériummentessé tett vizet kieresztik egy többhektáros területre; abban megterem valami dudvás vízinövény, ezt leszedik, szárítják, takarmánnyként ezzel etetik a közeli disznóhizlalda disznait. Kukorica helyett. Hát nem szép ez a (remélt!) körforgás?

Végül: munkanapom (a Korunk-beli) után temetésre mentem, a Házsongárdba: Adorjáni Dezsőt, a legendás Bolyai egyetemi kórus egykori karvezetőjét temették. Egy fejezet lezárulásához tartozik ez is, de már nem részletezem. Ennyi elég lesz utóiratnak.

Kvár, nov. 29.

Kedves Laci!

Nagyon sajnálom, hogy nem találkozhattunk; én éppen A költő életeivel voltam találkozókon (kettő Csíkszeredában, egy Gyergyószentmiklóson, nagy ünnep volt, nekem is persze, tekintélyes közönség előtt – ma már egyre ritkább az ilyen alkalom s az engedély is hozzá; erre nem kérték újra, úgy vették, hogy októberre megvolt az elvi jóváhagyás). Pedig hát kellett volna beszélünk a Magvetőnél tervezett kötetről; remélem ugyanis, hogy megvalósul. Ahogy már többektől üzentem, gazdag anyag maradt ki az itteniből is, részben mert nem tudtunk (tudtam) bizonyos dolgokról, emberek kapcsolatáról vagy elfelejtettem kérdezni őket, részben mert nem számolhattunk írásaik (vagy éppen Szisz bizonyos írásainak) mostani közlésével; ott viszont, gondolom, nem volna akadálya, különösen A költő életei után. (Apropó, remélem eljutott azért hozzád a Berkes Erzsébet által küldött, „megajánlott” kötet – bár mondja Deák Feri, hogy ő megelőzött a mutatványszámmal.) Csak ízelítőül a közlésre váró szövegekről: a Kortársban (11. sz.) levő egyik esszé (beatantológia), fontos Szisz-levelek (új címzetteknek is!), fényképek (bentlakásból például), Szisz írása Szabédíróról, a Csiky Boldizsárnál lévő anyag, Beke emlékezése a moldvai útról, a Tibád Leventéé az egyetemi és későbbi évekről (közeli barát), Lászlóffy Ali hosszabb esszéje-emlékezése az Utunk-évkönyvből, Király Laci, Jancsik Pali, esetleg Ritoók verse (a Királyéról nem feledkeztem el...), Vermesy Péter szövege Szisz zeneértéséről (mi eleve kihagytuk, sejtethet) stb. Szóval nem beszélek mellé!

Malomi levelet most nem tudok érdemben írni, egyrészt mert a malomban jó néhány hete nem voltunk kint, másrészt sürges az idő, hogy ezeket tudassam veled. Bár az is sürges, ami most azonnal nemigen oldható meg; példának okáért az, hogy egyre sűrűbben foglalkoznak velem, egyelőre a megkérdezésem nélkül. Állítólag most fordítják, megyei megbízásból, a Kritikában megjelent tanulmányomat. Annyiban nyugodt lehetek, hogy ez ugyancsak a barátság szolgálatában áll, és ötven évvel ezelőtti dolgokról szól; az interpretáció azonban nyilván nem az enyém lesz. No de se baj. Annál szebb a Böbe

baba³ esete Bukarestben (vagy már írtam volna róla?): a Kisszínházban bemutatta román nyelvű versműsorát, elegáns közönség előtt. Egyszer csak átsétált mögötte a színpadon egy patkány. Ő nem vette észre, csak a közönség egy része. Előadás után Dinu Săraru, az igazgató (kedves fiú!) azt mondja, amolyan tósztnak szánva: biztos egy magyar patkány volt, amelyik megtudta, hogy románul szavalsz... Hát akkor – mondom én – már inkább fordítsák az embert, mint „eredetiben” kapja a köszönetet. Persze ehhez több patkány is szükségeltetik.

Kedves Laci, most nem folytatom, nehogy elragadjon a hév, az írógép. Maradjunk hát annyiban, hogy üzensz valakivel, mi is a helyzet. Ne felejtsd, mindjárt itt van 1987, s a nyomdai átfutás tudtommal kb. két év! (Nehogy a Láng Guszti időérzékére bízod magad; Gusztit nem ezért szeretjük!)

Baráti szeretettel üdvözöl

Kántor Lajos

A megtalált levelek végére kívánczik néhány mondat. Arról, hogy természetesen újra-olvastam az „ünnepi” (nyilván miattam is késéssel megjelent) Korunk-lapszámot, az 1986. áprilisi jelzetűt. Az enyém az utolsó írás benne (Csép Sándor riportja után következik): *Versenyben a valósággal*. Gondolatok az utóbbi két évtized irodalmáról. Hivatkozásaimban – Ivasiuc, Marin Preda, D.R.Popescu, Augustin Buzura, Iorgulescu, Uricaru mellett – szerepel Bálint Tibor, Király László, Sütő András, Pusztai János, Szabó Gyula, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár, Markó Béla. Természetesen Nicolae Ceaușescu is. Többnyire közvetett idézetekben, lehetőleg egy román tanulmányírónak (Grigore Smeunak) engedve át a fejlődés pártos értékelését. Amennyire lehetett. Nem tudom már, mi az a két oldal, amit kihagyattak a méltatásból. A szerencsétlen sorsú szöveg szerzőségét természetesen vállalnom kell (1986-os dátummal).

Még jó, hogy vannak azok a szekus dokumentumok. És a levelek.

3 Hajdu Győző színész nő felesége